

124E JAARGANG – 2023 | 3 (AUG. - DEC.)

volks- kunde

TIJDSCHRIFT OVER
DE CULTUUR VAN HET
DAGELIJKS LEVEN

ISSN 0042-8523

Uitgegeven met steun van de
Vlaamse overheid,
de Universitaire Stichting van België,
het Vera Himlerfonds en Musea
en Erfgoed Antwerpen vzw

Redactie: lic. Paul Catteeuw (redactiesecretaris; Kontich),
dra. Sofie De Ruysser (Antwerpen), prof. dr. Hester Dibbits (Amsterdam),
prof. dr. Sophie Elpers (Arnhem), dra. Roselyne Francken (Antwerpen),
prof. dr. Hans Geybels (Leuven), prof. dr. Marc Jacobs (Brugge),
prof. dr. Maarten Larmuseau (Kessel-Lo), prof. dr. Theo Meder (Almere),
dra. Jorijn Neyrinck (Brugge), dra. Hilde Schoefs (Bilzen),
prof. dr. Annick Schramme (Berchem), dra. Els Veraverbeke (Gent),
prof. dr. Johan Verberckmoes (Heverlee)

Verantwoordelijke uitgever: dr. Jur. Paul Peeters ('s-Gravenwezel/Schilde),
lic. Sigrid Peeters (Oelegem/Ranst)

Beeld- en eindredactie: Paul Catteeuw & Johan Verberckmoes

Adressen

Redactie: J.B. Reykerslaan 28, 2550 Kontich, redactie@volkskunde.be

Beheer-Uitgeverij: vzw Centrum voor Studie en Documentatie,

Gillès de Pélichylei 97, 2970 's-Gravenwezel (Schilde), info@volkskunde.be

Website

<https://www.volkskunde.be>

Jaarabonnement

Voor België: € 24,00 – buiten België € 30,00

Voor nummers buiten abonnement: info@volkskunde.be

Het tijdschrift *Volkskunde* werd opgericht in 1888 door August Gittée en Pol de Mont. In 1894 werd Alfons De Cock redacteur.

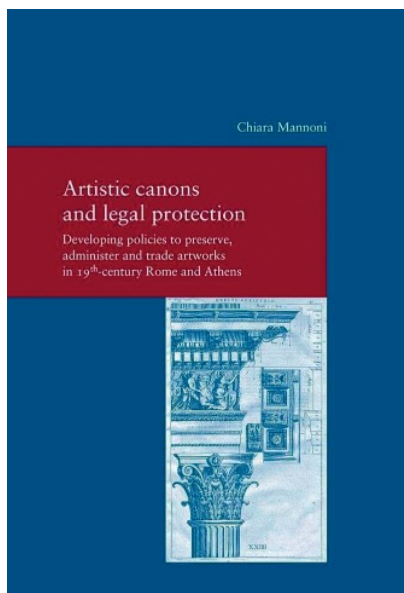
Van 1914 tot 1920 hield "Volkskunde" op te verschijnen. Daarna berustte de leiding bij Victor de Meyere, vanaf 1936 bijgestaan door Jan de Vries. Vanaf 1938 hebben Jan de Vries, Maurits De Meyer, Pieter Jacobus Meertens en Karel Constant Peeters het tijdschrift voortgezet samen met Jan Gessler en Paul De Keyser.

De nieuwe reeks begon met de 43e jaargang (1940-41). Vanaf 1967 werd de redactie geleid door P.J. Meertens en K.C. Peeters, vanaf 1972 aangevuld door Jan Theuwissen en Johannes Jacobus Voskuil.

Na het overlijden van K.C. Peeters werd vanaf 1976 de redactie geleid door Jan Theuwissen en Stefaan Top. Van 2008 tot 2020 was Stefaan Top eindredacteur.

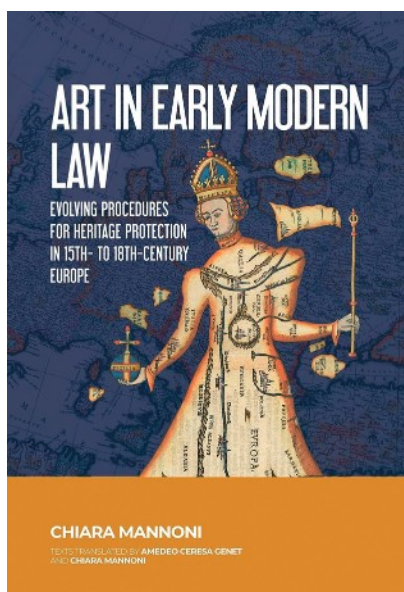
In 2012 werd de reeks vanaf de 113e jaargang in zijn huidige vorm vernieuwd.

Vanaf 2021 leiden Paul Catteeuw en Johan Verberckmoes de beeld- en eindredactie. De redactie is interdisciplinair en Vlaams-Nederlands samengesteld.

Chiara Mannoni, *Art in Early Modern Law. Evolving procedures for heritage protection in 15th- to 18th-century Europe*, Leiden, Sidestone Press, 2022, 246 p. ISBN 978-94-6426-131-8, € 45.

De internationale en interdisciplinaire doorbraak en verbreding van het “koepelconcept” “erfgoed” in 21e-eeuwse theorieën, beleidskaders en praktijken hebben niet alleen de ontwikkeling van de transdiscipline “kritische erfgoedstudies” gestimuleerd. Er is ook een onderzoeksstroom op gang gekomen over hoe het semantisch veld van alles wat beleidsmatig en juridisch in “erfgoed” convergeert vandaag, in de geschiedenis al dan niet in kruisbestuiving geëvolueerd is en ook wat er aan vooraf ging. Hoewel de stelling dat “*patrimoine*” in de Franse revolutie, of tussen de jaren 1789 en 1815, of bij uitbreiding tussen 1750 en 1850, zo niet is ontstaan, dan wel als fenomeen is uitgekristalliseerd, nog steeds interessant is, maar ondertussen al overstegen is, wordt vooral ingezoomd op de evoluties van erfgoed in “Europa” in de lange 19e en 20e eeuw en op de prille 21e eeuw. Maar wat gebeurde er precies in de eeuwen voor 1800? En in andere delen van de wereld? *Heritage: precursors and genealogies* is sinds 2022 niet toevallig een van de basis cursussen in de masteropleiding erfgoedstudies aan de Universiteit Antwerpen. In de voorbije jaren is dit thema op de agenda gezet en gelinkt aan het opkomende paradigma van kritische erfgoedstudies, onder andere via baanbrekende studies zoals van de Noorse etnologe Anne Eriksen, *From Antiquities to Heritage. Transformations of Cultural Memory* (Berghahn Books, 2016) of van Astrid Swenson, *The*

Chiara Mannoni, *Artistic Canons and Legal Protection. Developing Policies to Preserve, Administer and Trade Artworks in 19th-Century Rome and Athens*, Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann GmbH, 2023, 277 p., ISBN 976-3-465-0547-2, € 79 &

Rise of Heritage. Preserving the Past in France, Germany and England, 1789-1914 (Cambridge, Cambridge University Press, 2015).

In dit licht komen de hier besproken publicaties van Chiara Mannoni als geroepen. Het ene boek, *Artistic Canons*, onderzoekt welke beleidskaders en wettelijke regelingen er bestonden rond wat we vandaag onroerend en vooral roerend erfgoed zouden noemen (zoals delen van bouwwerken, schilderijen en beeldhouwwerken) in Rome, bij uitbreiding de Pauselijke Staten, en Athene, bij uitbreiding wat we vandaag Griekenland noemen, op het einde van de 18e eeuw en in de 19e eeuw (en bij uitbreiding de daaraan voorafgaande decennia en eeuwen). Het gaat hierbij uiteraard onder andere over de lotgevallen van beelden en andere kunstobjecten uit de Klassieke Oudheid, maar niet alleen: denk ook aan de kunstwerken in het Vaticaan en/of uit de renaissance of barok bijvoorbeeld. Mannoni ging terug in de tijd, maar focuste vooral op documenten zoals de *Chirografo Chiamonti* te Rome in 1802 en het *Edict Pacca* in 1820, maar ook op een Duits-Grieks *Gesetz* in Athene in 1834. Dit is niet alleen interessant voor de ontsluiting en contextualisering van elk van die documenten op zich, maar ook voor comparatieve benaderingen en het traceren van internationale beïnvloeding in de 19e eeuw, iets waarvoor de hoger genoemde Astrid Swenson pleitte. Wat in de bespreking van de gebeurtenissen in de Pauselijke Staten in de jaren 1790 en in het begin van de 19e eeuw uiteraard volop aan bod komt, is het optreden van Frankrijk en in het bijzonder van Napoleon, maar dan wel vanuit “de andere

kant”. Het is een heel interessante aanvulling op de door Franse historici geproduceerde, bekende verhalen “patrimoine”, over “kunstschatten” die als oorlogsbuit, of afgedwongen geschenken of als roerend erfgoed in het Louvre en andere musea in Frankrijk zijn terechtgekomen. Er is recent veel aandacht voor de vele meervoudige boodschappen die Antoine Quatremère de Quincy (1755-1849) uitzond, maar hier krijgen we ook stemmen uit Rome te horen, zoals Carlo Fea (1753-1836). Precies dit bijkomende perspectief en alternatief bronnenmateriaal kunnen helpen om het langetermijnverhaal van erfgoed en kunstcollecties te voeden en bij te sturen.

In *Artistic Canons* brengt Mannoni ook een boeiend langetermijnverhaal hoe in de Pauselijke Staten in de loop van de voorbije 1000 jaar met monumenten en andere vormen van materiële cultuur werd omgegaan, welke juridische kaders en beschermingstrajecten er bestonden. Hoe kon worden verhinderd dat oude zuilen en overblijfselen uit de oudheid als bouwmaterialen, met name kalk, werden verwerkt? Of dat er een ongecontroleerde internationale handel, geschenkencircuit, souvenircultuur of mobiliteit van objecten op gang kwam of bleef? Het is een goede correctie op bepaalde verhalen over hedendaagse topmusea dat aandacht wordt besteed aan het schrijnende of brutale machtsvertoon van Frankrijk en figuren zoals sabeltijger Napoleon Bonaparte tijdens de Franse revolutie en hoe de praktijk functioneerde van bijkomende paragrafen in verdragen van wapenstilstanden, die als een soort shoppinglijsten kunnen worden beschouwd. Ik vind bijvoorbeeld de analyse van het

verdrag van Tolentino op 19 februari 1797 een eyeopener. Daaruit blijkt hoe de Paus(elijke Staten) werd(en) verplicht om aan Frankrijk 100 meesterwerken van beeldhouwkunst en schilderkunst en 500 verluchte manuscripten “af te staan”. Het ging om een boodschappenlijstje van topwerken uit de kunstgeschiedenis, die richting Musée central des arts de la République/Musée Napoléon/Musée Louvre gingen. Het blijft een cruciale episode in de Europese kunstgeschiedenis en erfgoedgeschiedenis. Boeiend, en vanuit comparatief perspectief zeker ook relevant voor erfgoedwerkers in België of Nederland, is het verhaal over wat er in en na 1815 (na Waterloo) gebeurde, omdat de objecten in de Pauselijke Staten niet zomaar automatisch naar de plek of verzameling teruggingen waar ze in “Italië” werden buitgemaakt, maar in een collectiebeleidslogica werden behandeld, een transformatie van de eigendomsstructuur en “affordances” (gebruiksmogelijkheden). Van de 506 van de Pauselijke Staten naar Frankrijk gevoerde topkunstwerken, bleven er na 1815 248 in Frankrijk en werden, op 9 verloren gegane werken na, 249 terug naar de Pauselijke Staten gevoerd, waar ze terecht kwamen in een logica waarbij kunst strategischer werd gepositioneerd (p. 66-73). In Griekenland was de geschiedenis in de 19e eeuw bijzonder woelig, onder andere door de opstanden tegen de Ottomaanse overheersing. Zo kreeg na 1834 een hof uit Beieren in Athene de macht en daaruit resulteerde een beleidsdocument dat focuste op “erfgoed”, de *Gesetz* uit 1834.

Na haar promotie kreeg Chiara Mannoni de kans om haar proefschriftonderzoek sterk te

verbreden. Dit resulteerde in het bij Sidestone Press uitgegeven andere boek, dat ook als pdf verkrijgbaar is en dat gratis online kan worden geconsulteerd op <https://www.sidestone.com/books/art-in-early-modern-law>. Het is het resultaat van een Europees Horizon 2020-project, meer bepaald een Marie Skłodowska-Curie-beurs met de titel “*LawLove. The origins of the legal protection of heritage. Legislation on the safeguard of monuments and artworks issued in 15th- to 18th-century Europe*”. De kern is enerzijds een bronnenpublicatie van teksten over wat vandaag als “erfgoedbescherming en -borging”, “monumenten zorg” of “bescherming van roerend erfgoed” zou omschreven worden, maar dan wel “avant la lettre” van al die begrippen. Welke wetten en richtlijnen bestonden er daarover in Europa tussen de 15e en de 18e eeuw? Hoe werden aanvallen op kunstwerken of vandalisme (ook avant la lettre, de uitvinding van dat begrip door Abbé Grégoire is een van eindpunten van de periode en de start van expliciete formuleringen van concepten als erfgoed) omschreven in het ancien régime? Hoe werd het verkopen en handel drijven in objecten uit de klassieke oudheid gereguleerd of verboden? Waarom was het wegvoeren van beeldhouwwerken, manuscripten en schilderijen op een bepaald moment een probleem? Vanaf wanneer werd de aanwezigheid van bepaalde monumenten en kunstwerken als belangrijk voor de uitstraling, het prestige of (wat we nu) de identiteit (zouden noemen) gemarkeerd en met sancties ondersteund? De identificatie van die teksten is niet alleen vanuit kunstwetenschappelijk perspectief interessant, maar ook

als referentiepunten en bouwstenen voor een internationale en interdisciplinaire benadering van erfgoed avant la lettre in allerlei gebieden in Europa. Bovendien worden aanzetten gegeven om, zoals Astrid Swenson benadrukt, de onderlinge beïnvloeding van die processen, die voorheen vaak vanuit “nationale geschiedenissen” werden geschreven, te bestuderen.

De analyse is een goede aanzet voor verder onderzoek. Met het Europese project wordt dit gefaciliteerd door het systematisch in de oorspronkelijke talen (vroegmoderne versies van Italiaans, Spaans, Portugees, Deens, Zweeds, Nederlands, Duits en Latijn) als bron te publiceren en telkens de vertaling naar het Engels erbij te leveren. Hiermee wordt een krachtige impuls gegeven voor het nu opflakkerende onderzoek onder het motto “reculer pour mieux sauter” over de juridische en beleidsvoorgangers van erfgoedbeleidsteksten in de huidige natie- en deelstaten, maar ook op Europees en globaal (UNESCO)niveau. Voor het domein van volkskunde/etnologie is dit niet alleen relevant voor de geschiedenis van noties zoals materiële (volks)cultuur, het denken over bijzondere gebouwen en objecten, over machtsprocessen en omgang met heden, verleden en toekomst, en de constructie van meerwaarden. Het kan ook de moeite zijn om te onderzoeken of er in dezelfde periode ook regelingen waren (of niet) over fenomenen die we vandaag documentair erfgoed, natuurlijk of immaterieel erfgoed noemen. In de bloemlezing door Mannoni wordt voor de Lage Landen één document in het Nederlands opgenomen, namelijk de “Resolutie van

Drost en Gedeputeerden van Drenthe van 21 juli 1734” over het ‘verkopen en doen removeren van Mark-Stenen, voordestenen en andere Scheijdstenen, ja selfs ook van de so genaamde Hunebedden, die allenthalven als waardige monumenten en van Ouds beroemde gedenk-teikenen behoorden geconserveert te worden” (p. 183). Dankzij de referentiecollectie die hier werd samengebracht is de uitdaging nu gesteld om soortgelijke documenten in Europa en daarbuiten, op te sporen en toe te voegen aan de populatie en de verhalen over de voorlopers van “erfgoed” (avant la lettre) te voeden met empirisch materiaal. In de studie van de Spaanse of Oostenrijkse periode in de Zuidelijke Nederlanden is het interessant om na te gaan wat er aan het hof in andere gebieden onder de Habsburgse heersers gebeurde en of dit elkaar beïnvloedde. Kortom, de bijdragen van Mannoni horen voortaan in referentiebibliografieën van erfgoedstudies thuis.

Marc Jacobs